

У Тернопільському музеї відкрили виставку до 100-річчя Української революції [Електронний ресурс]: обласТЬ. – Режим доступу: <https://oblast-te.com.ua/u-ternopilskomu-muzei-vidkryly-vystavku-do-100-richchya-ukrayinskoyi-revolucziyi/> (дата звернення: 26.12.2021).

Український визвольний рух у колекції поштових марок [Електронний ресурс]: Національний музей історії України у Другій світовій війні. – Режим доступу: <https://collections.warmuseum.kiev.ua/theme/Warmus/pages/history/> (дата звернення: 12.12.2021).

Філателістичну виставку до 70-ї річниці загибелі Романа Шухевича відкрили в Тернополі [Електронний ресурс]: Суспільне мовлення України. – Режим доступу: <https://suspilne.media/17865-pidpilna-posta-ukraini-cu-seriu-marok-mozna-pobaciti-na-filatelisticnij-vistavci-v-ternopoli/> (дата звернення: 26.12.2021).

Філателія [Електронний ресурс]: Національний музей історії України. – Режим доступу: <https://nmiu.org/fondy-muzeiu/obrazotvorche-mystetstvo/filateliia> (дата звернення: 26.12.2021).

Філатов: «До Дніпра прибуде унікальна колекція марок, що охоплює останні 120 років української історії» [Електронний ресурс]: Дніпро. Дніпровська міська рада. – Режим доступу: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/46016/filatov-do-dnipra-pribude-unikalna-kolekciya-marok-scho-ohoplyue-ostanni-120-rokiv-ukrayinskoj-istorii> (дата звернення: 26.12.2021).

Хмельковський Л. Закордонні марки України [Електронний ресурс]: Нова Доба. – Режим доступу: <https://novadoba.com.ua/220961-zakordonni-marky-ukrayiny.html> (дата звернення: 26.12.2021).

Олександр Лук'янов

Старший науковий співробітник
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Oleksandr Lukianov

Senior Researcher,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗНАКІВ РОЗРІЗНЕННЯ
У ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛАХ УКРАЇНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)**

**FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INSIGNIA
IN THE MILITARY AND MARINE FORCES OF UKRAINE
(BASED ON THE MATERIALS
OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE)**

Анотація

У статті здійснено огляд матеріалів із фондової колекції Національного музею історії України, що були передані співзасновниками Військово-Морських Сил України – першим командувачем ВМС України віце-адміралом Борисом Кожиним та адміралом Ігорем Тенюхом. Розглядаються особливості появи та становлення символіки і знаків розрізнення у Військово-Морських Силах. Серед матеріалів унікальні зразки перших нарукавних знаків 1992 р., адміральська тужурка, погони різних типів та головний убір адмірала ВМС України. На основі переданих речей здійснено спробу висвітлити та проаналізувати події довкола затвердження та прийняття знаків розрізнення українського флоту. В статті досліджуються основні процеси, що впливали на утвердження елементів військово-морської символіки в контексті історичного розвитку української держави.

Ключові слова:

знаки розрізнення, військова символіка, Борис Кожин, Ігор Тенюх, Спілка офіцерів України, Військово-Морські Сили України, Чорноморський флот, НМІУ.

Abstract

The article reviews the materials from the collection of the National Museum of the History of Ukraine, which were donated by the co-founders of the Naval Forces of Ukraine – the first commander of the Navy of Ukraine, Vice-Admiral Borys Kozhyn and Admiral Ihor Tenyukh. The peculiarities of the emergence and formation of symbols and insignia in the Naval Forces are considered. Among the materials are unique samples of the first sleeve insignia of 1992, an admiral's jacket,

epaulettes of various types and a headdress of the Ukrainian Navy admiral. Based on the donated objects, an attempt is made to elucidate and analyze the events concerning the approval and adoption of the insignia of the Ukrainian fleet. The article examines the main processes that influenced the establishment of elements of naval symbols in the context of the historical development of the Ukrainian state. special attention. This article provides an overview and catalogue of the assemblage of Kosiv painted ceramics by Pavlyna Yosypivna Tsvilyk in the collection of the National Museum of Folk Architecture and Folkways of Ukraine.

Keywords:

insignia, military symbols, Borys Kozhyn, Ihor Teniukh, wUnion of Officers of Ukraine, Naval Forces of Ukraine, Black Sea Fleet, NMHU.

Відродження Військово-Морських Сил після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. відбувалося у надзвичайно складних умовах. Тиск на молоду державу здійснювався на різних рівнях і стосувався багатьох сфер. Питання приналежності Чорноморського флоту (ЧФ) набуло особливої гостроти восени 1991 р. Великого удару проросійським силам на території Криму завдав всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р., який продемонстрував повну підтримку незалежності України населенням Криму та Севастополя. Важливим стало голосування на референдумі моряків Чорноморського флоту, які надали понад 70% голосів на підтримку незалежності¹. Яскравим епізодом цього періоду було підняття синьо-жовтого прапора над кораблем СКР-112 та його перехід в Одесу. Використання українських національних символів у ті роки моряками ЧФ було демонстрацією своєї позиції, тому розробка та впровадження української воєнно-морської символіки мали надзвичайно важливе значення.

Практична розбудова сучасного українського флоту веде свою історію від 5 квітня 1992 р., коли Президент України Леонід Кравчук видав Указ «Про створення Військово-Морських Сил України» та призначив першим командувачем ВМС України контр-адмірала Бориса Борисовича Кожина. Президентському указу передувала тривала боротьба за відродження флоту офіцерів-патріотів, що об'єдналися у Спілку офіцерів України (СОУ) в липні 1991 р. Основною метою організації було

створення та розбудова національних Збройних Сил. Винятково вагома роль належить Спілці офіцерів України у відродженні українського флоту. 3–5 квітня 1992 р. у Києві проходив 3-й з'їзд Спілки офіцерів України, на якому були визначені невідкладні заходи щодо відродження Військово-Морських сил України. У ньому брали участь офіцери і мічмани Чорноморського флоту. Під час з'їзду офіцерам вдалося переконати міністра оборони Костянтина Морозова та заступника Голови Верховної Ради Василя Дурдинця у невідкладності та важливості створення національних Військово-Морських Сил. Саме офіцери зі спілки стали першими керівниками ВМС України. 4 вересня 1991 р. група військовослужбовців ЧФ: капітан 3-го рангу Вадим Махно, Олександр Пляшечников, майори Анатолій Капінос, Володимир Холодюк, Віталій Рожманов, капітан-лейтенант Ігор Тенюх та інші створили осередок Севастопольської організації Спілки офіцерів України. Члени Спілки офіцерів були ініціаторами створення національної символіки та заміни радянських знаків².

В українській історіографії питання відродження Військово-Морських Сил України висвітлені у багатьох працях дослідників та безпосередніх учасників подій. При підготовці статті були опрацьовані публікації співзасновника Збройних Сил України, члена ініціативної групи зі створення Військово-Морських Сил Віталія Лазоркіна³. Дослідженням цієї теми займалися капітан 1-рангу Анатолій Данілов⁴, український морський офіцер, публіцист Мирослав Мамчак⁵, начальник прес-центру ВМС Микола Савченко⁶, дослідник Юрій Мединський, який опублікував біографію першого командувача Військово-Морських Сил України Бориса Борисовича Кожина⁷. Під час підготовки статті проаналізовані матеріали дослідників військової символіки: Миколи Чмира⁸, Олексія Хлобистова, Віктора Карпова⁹, Михайла Слободянюка. Розвитку української флотської символіки різних історичних періодів присвячена праця Мирослава Мамчака «Військово-морська символіка

¹ 1992 року – моряки Чорноморського флоту колишнього СРСР присягнули на вірність народу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uinp.gov.ua/istychnyu-kalendar/sichen/18/1992-moryaky-chornomorskogo-flotu-kolyshnogo-srsr-prysyagnuly-na-virnist-narodu-ukrayiny> (дата звернення 22.01.2022).

² Лупаков Є. Перша присяга українському народові [Електронний ресурс]: Слово Просвіти. – Режим доступу: <http://slovo-prosvity.org/2020/01/22/persha-prysyaha-ukrains-komu-narodovi> (дата звернення 02.11.2021).

³ Лазоркін В. Деякі сторінки з історії творення Збройних Сил України // Кримська світлиця. – № 47 25.11.2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&rtID=16234>.

⁴ Данілов А. Український флот: біла джерел відродженн. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2000.

⁵ Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. – Снятин: Прут Принт, 2007.

⁶ Савченко Н. Анатомія необъявленной войны: Крым. Севастополь. Флот, 1991–1999. – К.: Українська перспектива: Такі справи, 1997.

⁷ Мединський Ю. Перший адмірал. – К.: Український пріоритет, 2015.

⁸ Чмир М. До історії емблеми на головні убори військовиків Військово-Морських Сил Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_VMS.html (дата звернення 02.11.2021).

⁹ Карпов В. «Становлення та розвиток військової символіки України 1991–2012 рр.». – К., 2014.

України». Питання відродження національного флоту та становлення військової емблематики відображене в періодичних виданнях «Народна армія», «Флот України» та «Морська держава»¹⁰. Дослідження з даної теми ускладнюється тим, що частина матеріалів, які стосуються українського флоту на цей момент перебувають на окупованій території. Зокрема, втрачено матеріали, що знаходилися в музеї Військово-Морських Сил України в Севастополі, а також частину архіву газети «Флот України».

У Національному музеї історії України зберігаються матеріали з історії Військово-Морських Сил України зібрані на початку 1990-х рр. При підготовці статті було досліджено колекційний опис № 540 НМІУ на тему «Відродження Збройних Сил України (1990–1992 рр.)». Комплектуванням музейного фонду з означеної теми займалися співробітники музею: Мамалига Ірина Василівна, Данілушкіна Тамара Петрівна та Троненко Галина Андріївна. У 1993 р. були зібрані унікальні матеріали серед яких: Звернення Севастопольської організації Співки офіцерів України із закликом прийняти присягу на вірність народові України стати до лав Збройних Сил Незалежної України з автографом капітана I рангу Євгена Лупакова; анкета делегата III з'їзду офіцерів України від Кримської обласної організації Шалита Юрія Володимировича – капітана 2-го рангу; командира 17-ої бригади охорони водного регіону, телеграма командуючого Чорноморським флотом адмірала Касатонова з вимогою не допускати офіцерів Юрія Шалита та Ігоря Тенюха у з'єднання та частини флоту як таких, що займаються політичною, протизаконною діяльністю 24 березня 1992 р.¹¹ Оригінальні документи та речі зібрані в цей період допомагають вивчати відродження українського флоту на початку 90-х рр. ХХ ст. Серед речових матеріалів, що поповнили колекцію в цей період, привертає увагу елемент парадної форми офіцерів українського флоту – кортик ВМС України¹². Розробка цього атрибута форми одягу розпочалася ще у 1991 р. Через брак фінансування робота над виготовленням затягнулася на кілька років. Тільки у 1994 році на судно-механічному заводі у Феодосії була виготовлена перша партія кортиків. Авторами та дизайнерами були К. Федорчук, Б. Кіча, А. Скворцов та С. Жук. Кортик, що зберігається в НМІУ, виготовлений у 1994 р. і є одним із перших зразків військово-морської символіки незалежної України. У 2021 р. фондову колекцію НМІУ до-

повнили матеріали першого командувача ВМС України віце-адмірала Бориса Борисовича Кожина¹³ та командувача ВМС у 2006–2010 рр. адмірала Ігоря Йосиповича Тенюха¹⁴. Серед матеріалів: перші нарукавні знаки командувача ВМС, тужурка та головний убір адмірала, зразки погонів адмірала та віце-адмірала ВМС України.

Метою дослідження є висвітлення історичних передумов і особливостей становлення військової символіки українського флоту, з'ясування проблемних питань у розвитку окремих знаків розрізнення на основі матеріалів Національного музею історії України, визначення основних етапів впровадження символіки та емблематики у ВМС України.

Згідно ст. 7 ч 4 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. Знаки розрізнення військовослужбовців – знаки (погони, нарукавні та нагрудні знаки, знаки на спині; знаки на головних уборах, зокрема кокарди, емблеми, орнаменти; гаптування; канти і лампаси; ґудзики з символікою) на форменному одязі, призначені для позначення військових звань, посад, приналежності до держави, військового формування, виду Збройних Сил України, роду військ, служб, військових частин (підрозділів)¹⁵.

Розпорядженням міністра оборони Костянтина Морозова на початку 1992 р. була створена спеціальна комісія з розробки військової символіки і форми одягу, головою якої призначили заступника міністра оборони генерал-лейтенанта Івана Біжана. ВМС у ній були представлені офіцером Головного штабу капітан 3 рангу Ігорем Тенюхом. Після формування організаційної групи ВМС розпочалося робота зі створення символіки українського флоту. Рішенням контр-адмірала Бориса Кожина була створена група, до складу якої увійшли Мирослав Мамчак, Андрій Науменко, Костянтин Іванко, Володимир Черевко, Олександр Дерновий. Керівником групи став капітан 1 рангу Анатолій Данилов, а загальне керівництво здійснював начальник організаційної групи ВМС капітан 2 рангу Юрій Шалит. У середині квітні до орггрупи прибув ВО начальника управління ВМС Головного штабу ЗСУ капітан 3 рангу Ігор Тенюх та запропонував прийняти як прапор Військово-Морських Сил України прапор флоту Української Народної Республіки 1918–1920 рр. Це питання на обговорення виніс 11 травня командувач ВМС Борис Кожин. Без суперечок та дискусій було підтримано ініціативу Ігоря Тенюха одноголосно. На базі прапора ВМС планували розробити іншу

¹⁰ Флот України – 1992. – № 1.

¹¹ Національний музей історії України (далі НМІУ). Фонди. Колекційний опис № 540 «Відродження Збройних Сил України (1990–1992)». – ЛД-5863, ЛД-5864, РД-10099.

¹² НМІУ. Фонди. Колекційний опис № 540 «Відродження Збройних Сил України (1990–1992)». 3-1712.

¹³ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 158.

¹⁴ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 133.

¹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України 25 бер. 1992 р. № 2232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.11.2021).

флотську символіку. В червні 1992 р. перший альбом із пропозиціями по флотській символіці був направлений до Головного Штабу Збройних Сил України. Допомогу орггрупі надавав фахівець із прапорництва та символіки Орест Карелін-Романишин, який виготовив Військово-Морські прапори для перших кораблів. Проте офіційне затвердження прапора затягнулося, і на першому новозбудованому українському кораблі «Славутич» 28 липня 1992 р. піднімали Державний прапор України. Після низки бюрократичних процедур нарешті затверджений міністром оборони Костянтином Морозовим та погоджений із Президентом України Леонідом Кравчуком прапор урочисто підняли у Феодосії на флагштоці нового десантного корабля на повітряній подушці «Донецьк» 26 червня 1993 р. 4 липня того ж року прапор замайорів на новозбудованому флагмані Військово-Морських Сил – фрегаті «Гетьман Сагайдачний»¹⁶.

Остаточне юридичне затвердження прапора ВМС відбулося у 2006 р., коли Президент підписав Указ «Про символіку, яка використовується у Збройних Сил України». Пункт 16 зокрема встановлював: «Зображення Військово-Морського прапора Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин Військово-морських сил»¹⁷.

Моряки та офіцери колишнього ЧФ активно використовували національну символіку, щоб продемонструвати свою патріотичну позицію: відомі факти заміни кокард, самостійного виготовлення тризубів. Це призводило до конфліктів із проросійськими силами на ЧФ. Та найбільший резонанс викликала заміна нарукавних знаків розрізнення першим командувачем ВМС України Борисом Кожиним у травні 1992 р. До фондової колекції Національного музею історії України контр-адмірал Борис Кожин передав унікальні нарукавні знаки, які прикрасили адміральську тужурку навесні 1992 р.¹⁸ (Рис. 1)

Рис. 1.
Нарукавні знаки першого командувача ВМС України
контр-адмірала Бориса Кожина (травень 1992 р.)

¹⁶ Мамчак М. Військово-Морська символіка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/mat4aksymb.html> (дата звернення: 10.11.2021).

¹⁷ Мамчак М. Військово-Морська символіка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/mat4aksymb.html> (дата звернення: 10.11.2021).

¹⁸ НМІУ. Фонди. Акт приймання. ТКВ-21746/1-2.

Ідея замінити радянську зірку на тризуб виникла під час наради у травні 1992 р. Автором ідеї зображення був сам Борис Кожин. Нові нарукавні знаки за вказівкою першого командувача ВМС були виготовлені у кашкетній майстерні міста Севастополя. Це були вишиті золотистими металевими нитками зображення тризубів, що обрамлені віночком на білій та чорній тканині, відповідно для літнього та зимового варіанта форми. Заміна нарукавних знаків на адміральській тужурці Бориса Кожина викликала хвилю обурення серед прихильників об'єднаного флоту СНД, що свідчить про важливість символіки та правильність дій українського контр-адмірала¹⁹. Рішення першого головнокомандувача флоту визначило подальший вибір тризуба як основного елемента української символіки на флоті. Нарукавний знак над галунами у вигляді золотого тризуба з золотим віночком у зменшеному варіанті був затверджений офіційно і незмінно прикрашав рукава адміральської форми до 2017 р. Зменшений варіант можна побачити на рукавах адміральської тужурки переданої музею Ігорем Тенюхом²⁰. (Рис. 2) Із 2017 р. нарукавним знаком розрізнення над галунами став тризуб накладений на якір²¹.

Рис. 2.
Нарукавні знаки адмірала ВМС України
Ігоря Тенюха

У перші тижні роботи організаційної групи ВМС використовували старі радянські емблеми і відзнаки форми одягу. Одні з перших елементів, які були замінені – кокарди на головних уборах моряків українського флоту та нарукавні знаки розрізнення. Нарукавні емблеми стали наступним етапом створення та затвердження української військової символіки. Піс-

¹⁹ Чмир М. Розробка знаків розрізнення військових звань офіцерів корабельного складу Військово-Морських Сил України (1992–1995 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_VMS_sleeve.html (дата звернення: 10.11.2021).

²⁰ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 133. ТКВ-21670.

²¹ Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військово-вслужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв від 20.11.2017 р. № 606 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/606_nm_2017_dodatok.pdf (дата звернення: 10.11.2021).

ля формування спеціальної комісії з розробки символіки ЗСУ було поставлене завдання створити нарукавні емблеми. Було представлено кілька варіантів, які не мали схвальних відгуків. У 1993 р. львівські фірми «Горянка» та «Біотоп» отримали замовлення на виготовлення малюнків нарукавних емблем. Декілька проектів після виготовлення були представлені міністру оборони Костянтину Морозову. Серед зразків обрано проект нарукавної емблеми з малим Державним гербом України, що були введенні 12 червня 1995 р., коли вийшов наказ міністра оборони України № 150 «Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України». Цим наказом для військовослужбовців ВМС України вводилися загальновійськові нарукавні емблеми, які накладалися на чорне тло. Ця емблема була розкритикована у ВМС і вже у 1996 р. віце-адмірал Безкоровайний створив комісію з розробки символіки при штабі українського флоту. Комісія працювала у складних умовах постійних перевірок різних інспекцій. У 1997 р. результатом їхньої роботи стала емблема ВМС України: «В п'ятикутному щиті на чорному тлі розташовано військово-морський прапор. Над прапором напис великими літерами «УКРАЇНА», під прапором вдвічі меншими літерами – «Військово-Морські Сили». Написи і кайми нашивки – жовтого кольору, який затвердили наказом командувача ВМС України контр-адміралом Михайло Єжелем²². На адміральській тужурці Ігоря Тенюха можна побачити варіант емблеми ВМС 1997 р. зі зміненим щитом – п'ятикутний щит замінили чотирикутним із закругленими краями, який використовувався до 2017 р.²³ (Рис. 3) За наказом № 606 «Міністерства оборони України від 20.11.2017 р. встановлений новий знак у вигляді чорного круглого щита обрамленого морським канатом, у центрі якого на зображення якоря накладений тризуб²⁴.

Рис. 3.
Нарукавні знаки адмірала ВМС України
Ігоря Тенюха

²² Мамчак М. Військово-Морська символіка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/mam4aksymb.html> (дата звернення: 22.11.2021).

²³ НМІУ. Фонди. Акт приймання №133. ТКВ-21670.

²⁴ Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військово-вслужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв від 20.11.2017 р. № 606. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/606_nm_2017_dodatok.pdf (дата звернення: 10.11.2021).

Обмежені ресурси молодої держави та значні прорадянські настрої, на жаль, не дозволили в короткий термін створити повністю нову систему знаків розрізнення. Багато старших офіцерів повернулися з Балтійського, Тихоокеанського та Північного флотів СРСР та бачили себе спадкоємцями радянського флоту. Російські та радянські традиції, на яких були виховані покоління українських моряків, стримували реформи та розвиток української символіки й емблематики на флоті. Що ж до такого виду знаку розрізнення як погон, то тривалий час українські військові використовували майже без змін погони старого радянського зразка. Один із прикладів таких знаків розрізнення вищого офіцерського складу ВМС України – погони віцеадмірала Бориса Кожина²⁵. (Рис. 4)

Рис. 4.
Погони віце-адмірала
ВМС Бориса Кожина

²⁵ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 158. ТКВ-21747/1-2.

Ці погони були особисто вручені першому командувачу ВМС міністром оборони України Костянтином Морозовим. Командувач ВМС України у 2006–2010 рр. Ігор Тенюх передав зразки трьох типів адміральських погон: білого, бежевого та чорного кольору²⁶. (Рис. 5)

Рис. 5.
Погони адмірала ВМС України Ігоря Тенюха

Згаданий знак розрізнення не зазнав змін і на твердих погонах розташовувалися п'ятикутні зірки із променями саява. Питання їх зміни неодноразово піднімалося патріотичними офіцерами ще на початку 1990-х рр. Проект погонів із новими чотирикутними зірками був розроблений та поданий у 2009 р. Однак, його не встигли втілити до 2010 р., а проросійський уряд Януковича, що прийшов у 2010 р. до влади, всіляко опирався будь-яким реформам і змінам символіки на флоті. Остаточ-но від «радянських» зірок відмовилися тільки після захоплення Криму та початку війни – у 2017 р., за наказом № 606 «Міністерства оборони України».

Одними з перших зразків української символіки на Чорноморському флоті, що з'явилися на початку 1990-х рр. були саморобні тризуби на головних уборах, якими патріотичні моряки та офіцери замінювали радянські зірки. Системна розробка символіки на головних уборах розпочалась у 1993 р. Роботою зі створення кокарди ВМС, що відповідала б українським традиціям зайнялися начальник управління ВМС Головного штабу ЗСУ капітан 1 рангу Михайло Єжель та офіцери управління капітан 1 рангу Валентин Польовий і капітан 3 рангу Ігор Тенюх. За ос-

нову нового знаку була взята модель нагороди «Воєнний хрест УНР», що являв собою чотирикутну ребристу зірку накладену на якір. На зірці розміщувався рівносторонній білий хрест, у центрі якого в колі знаходився тризуб. Хрест перетинали схрещені мечі лезами вгору. В процесі розробки кокарди від деяких елементів історичної нагороди відмовилися. Зокрема – від мечів, а на якір було накладено золоту зірку, в середині якої розташували круглу синю розетку із золотим тризубом. Такий варіант був схвалений міністром оборони, і вже у 1994 р. перші кокарди були виготовлені для моряків флагмана ВМС України «Гетьман Сагайдачний»²⁷. До колекції музею Ігор Тенюх передав головний убір адмірала з кокардою зразка 1994 р.²⁸ (Рис. 6)

Рис. 6.
Головний убір адмірала
України Ігоря Тенюха

Документи та матеріали свідчать, що створенням Військово-Морських Сил України ми завдячуємо передусім офіцерам та морякам, які попри погрози та цькування з боку тодішнього командування, організували складання присяги. Саме позиція патріотичних українських офіцерів та мічманів зрушила з місця процес створення ВМС України. Вони проводили активну роз'яснювальну роботу та опрацьовували проекти перших нормативно-правових документів Військово-Морських Сил. Члени Спілки офіцерів України активно ініціювали зміни до

²⁶ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 158. ТКВ-21747/1-2.

²⁷ Чмир М. До історії емблеми на головні убори військовиків Військово-Морських Сил Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_VMS.html.

²⁸ НМІУ. Фонди. Акт приймання № 133 ТКВ-21641.

радянської символіки відродженого українського флоту входили до складу комісій з її розробки. В цей період відбувається спроба об'єднати роботу громадських активістів та представників Міністерства та Генерального Штабу. У квітні 2006 р. відділ військової символіки та геральдики Генерального Штабу ЗСУ запропонував переглянути емблематику та символіку у війську. На меті ініціатори реформи мали позбавити існуючі знаки розрізнення радянських елементів та підкреслити спадкоємність традицій національної військової символіки²⁹. На жаль, для остаточного позбавлення «радянськості» у одностроях та символіці довелося чекати 2017 р.

Становлення та впровадження знаків розрізнення та символіки в українських ВМС проходило в період складного державного будівництва. Як і держава, що переживала різні етапи розбудови інституцій та відходу від радянської спадщини, так і реформи у ВМС не могли відбутися за короткий час. Намагання ініціативних офіцерів та громадських активістів якомога швидше позбавитися символів та традицій комуністичної імперії, а в розробці нових емблем та знаків розрізнення передусім використовувати найкращі зразки української історичної символіки, часто наштовхувалося на нерозуміння частини керівництва, вихованого на радянських традиціях.

Становлення української символіки та емблематики в незалежній Україні з 1991 р. можна розділити на три етапи. Перша символіка та знаки розрізнення були запропоновані та почали використовуватися саме патріотичними офіцерами та моряками ще з 1991 р. Через складну ситуацію на флоті тривалий час не затверджували офіційну символіку ВМС. Патріотичні моряки на свій розсуд використовували національну символіку не затверджену офіційно. Важливим епізодом цього періоду стала зміна нарукавних знаків першим командувачем ВМС України Борисом Кожиним. Із 1992–1993 рр. розпочинається наступний етап становлення символіки ВМС, коли на офіційному рівні створюються комісії з розробки емблематики та знаків розрізнення. Протягом цього етапу вдалося позбавитися багатьох елементів радянської спадщини у символіці. Загалом його можна характеризувати тим, що було знайдено певний компроміс – коли радянська атрибутика і військові традиції були поєднані з символікою часів Української Революції (1917–1921 рр.). Третім етапом стає розробка і впровадження у 2016–2017 рр. принципово нових знаків розрізнення із збереженням традиційних українських та світових елементів морської символіки. Агресія Російської Федера-

ції, яка розпочалась у 2014 р., завдала важких втрат Військово-Морським силам України. Внаслідок окупації кримського півострова національний флот втратив майже 80% корабельного складу. Російські окупаційні війська впродовж лютого-березня 2014 р. захопили українські військові частини розташовані на території кримського півострова. Події в лютому-березні 2014 р. завершилися окупацією Криму та стали першим етапом російсько-української війни, що триває до сьогодні. Після захоплення кримського півострова та початку російсько-української війни в суспільстві підвищився інтерес до українських військових традицій та зросло розуміння важливої ролі армії. Залишки радянських елементів у символіці викликали обурення і нерозуміння у великій кількості добровольців та патріотичних військовослужбовців. У 2017 р. радянські елементи в емблематиці були ліквідовані. Знаки розрізнення та однострої українських Військово-Морських Сил набули сучасного вигляду з врахуванням національних традицій та історичного минулого.

Матеріали передані засновниками Військово-Морських Сил у 2021 р. доповнили музейну колекцію присвячену розбудові національної армії та флоту та можуть використовуватися для подальшого наукового опрацювання, а також у виставкових та експозиційних проектах Національного музею історії України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

НМІУ. Фонди. Колекційний опис № 540 «Відродження Збройних Сил України (1990–1992 рр.)».

НМІУ. Фонди. Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 133 від 03.11.2021.

НМІУ. Фонди. Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 158 від 16.12.2021.

Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 599.

²⁹ Карпов В. Становлення символіки військових частин ЗС України. *Ukrainian Military Pages* 14.01.2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/2021/06/simvolika-karpov.html> (дата звернення: 22.11.2021).

Карпов В. Становлення символіки військових частин ЗС України. [Електронний ресурс]: Ukrainian Military Pages 14.01.2021. – Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/2021/06/simvolika-karpov.html> (дата звернення: 10.11.2021).

Карпов В. Становлення та розвиток військової символіки України 1991–2012 р. – Київ, 2014. – С. 233.

Квятковський А. Флот для України – зіниця ока [Електронний ресурс]: Збруч. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/20447> (дата звернення: 10.11.2021).

Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів. – Снятин: Прут Принт, 2005. – 400 с.

Мамчак М. Україна: шлях до моря. – Снятин: Прут Принт, 2007.

Мамчак М. Гібридно-флотська війна. Інформаційна оборона. Українське життя в Севастополі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/uacrim/mamchak_hronika.html (дата звернення: 10.11.2021).

Мамчак М. Військово-Морська символіка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/mam4aksymb.html> (дата звернення: 10.11.2021).

Мединський Ю. Перший адмірал. – Київ: Український пріоритет, 2015. – С. 271.

Міністр оборони України затвердив нові правила носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями ЗС України та ліцеїстами [Електронний ресурс]: Міністерство оборони України 21.11.2017. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/2017/11/21/ministr-oboroni-ukraini-zatverdiv-novi-pravila-nosinnya-vijskovoi-formi-odiyagu-ta-znakiv-rozriznennya-vijskovosluzhbovcyami-zs-ukraini-ta-liczeistami/> (дата звернення: 10.11.2021).

Лазоркін В. Деякі сторінки з історії творення Збройних Сил України // Кримська світлиця. 25.11.2020. № 47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=16234> (дата звернення: 10.11.2021).

Лупаков Є. Перша присяга українському народові [Електронний ресурс]: Слово Просвіти. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2020/01/22/persha-prysiahaukrains-komu-narodovi> (дата звернення 02.11.2021).

Оборона незалежності. Эксклюзивное интервью с создателем Концепции ВСУ Виталием Лазоркиным и уникальные документы. [Електронний ресурс]: Сегодня. 25.11.2020. – Режим доступу: <http://politics.segodnya.ua/politics/na-zarenezavisimosti-kak-vooruzhenye-sily-ukrainy-otkazalis-okkupirovat-balkany-1471160.html> (дата звернення: 10.11.2021).

Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991. Костянтин Морозов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/632/> (дата звернення: 10.11.2021).

Савченко Н. Анатомия необъявленной войны: Крым. Севастополь. Флот, 1991–1999. – Київ: Українська перспектива: Такі справи, 1997.

Сич В. Однострій має стати дійсно українським. 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Sych_odnostrij.htm (дата звернення: 22.11.2021). Міністерство оборони України Наказ Міністра оборони України № 150 від 12 червня 1995 р. Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/nakazMO150-uniform.htm> (дата звернення: 10.11.2021).

Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв № 606 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/606_nm_2017_dodatok.pdf (дата звернення: 10.11.2021).

Чмир М. Розробка знаків розрізнення військових звань офіцерів корабельного складу Військово-Морських Сил України (1992–1995 рр.). URL: http://vijsko.milua.org/Chmyr_VMS_sleeve.html (дата звернення: 10.11.2021).

Чмир М. До історії емблеми на головні убори військовиків Військово-Морських Сил Збройних Сил України. – Київ, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_VMS.html (дата звернення: 10.11.2021).

A History of Sea Service Ranks & Titles. Commandant's bulletin. URL: <https://media.defense.gov/2017/Jun/27/2001769135/-1/-1/0/CIPRADESEASERVICERANKSARTICLE1985.PDF>.

1992 – моряки Чорноморського флоту колишнього СРСР присягнули на вірність народу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/18/1992-moryaky-chornomorskogo-flotu-kolyshnogo-srsr-prysyagnuly-na-virnist-narodu-ukrayiny>.